

Izvorni znanstveni rad
UDK 930.27 (497.5 Dubrovnik)
Primljeno: 12.3.2006.

***OBLITI PRIVATORUM PUBLICA CURATE:* PRECI I SRODNICI JEDNE POLITIČKE MAKSIME**

NELLA LONZA

SAŽETAK: Autorica analizira natpis *Obliti privatorum publica curate* iz Kneževa dvora u Dubrovniku. Donosi osnovne koordinate za njegovu dataciju, raščlanjuje poruku u kontekstu dubrovačke političke epigrafike, te upozorava na dosad nepoznati natpis iz dvornice Malog vijeća. Razmatra maksimu kao temu i *topos*, prisutnu u nizu filozofskih djela, političkih govora i propovijedi, od antike (Platona i Cicerona) do prosvjetiteljstva, posebno prateći njihovu recepciju i preradbu u dubrovačkoj sredini. Na temelju istovjetnih natpisa iz vijećnice u Baselu (Holbein ml., 1521/2.) i talijanskog sela Lustrole (1690.) zaključuje da ta politička maksima nije sročena u Dubrovniku, već je vjerojatno preuzeta iz nekog popularnog *florilegija*.

Kad je 1902. pri radovima u Kneževu dvoru ispod klaka otkriven natpis *OBLITI PRIVATORUM PVBLICA CVRATE* (slike 1 i 2),¹ Dubrovačka Republika bila je već skoro stoljeće mrtva. Nekome od onih koji su u 19. stoljeću zavlitali Dubrovnikom taj se politički epigraf iz nekog razloga učinio sumnjivim, pa ga je dao ukloniti. Premda je uklesana poruka zapravo univerzalna i nije ni tada nikome trebala zasmetati, vjerojatno je novu vlast iritirao vonj republikanizma i autohtone državnosti, tradicije koju se htjelo zatrti.

¹ Milan Rešetar, *Dubrovačka numizmatika*, I. [Posebna izdanja SKANU, 48]. Sremski Karlovci 1924: 525, bilj. 2. Gelcich u svom djelu, tiskanom 1884., taj natpis citira, ali ne sasvim točno, jer ga poznaje samo iz usmene predaje (Giuseppe Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa ne' suoi monumenti storici ed artistici*. Ragusa: C. Pretner, 1884: 43).

Nella Lonza, znanstveni je suradnik Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: nella.lonza@planet.nl.

Slika 1. Knežev dvor, nekadašnji ulaz u dvoranu Velikog vijeća (foto: Nenad Gattin)

Slika 2. Knežev dvor, nadvratnik ulaza s natpisom

Kao pregnantan izraz građanske vrline i republikanskih vrijednosti, ova je politička maksima otada mnogo puta citirana. Gotovo da nema teksta o baštini dubrovačke državnosti i političkoj povijesti Republike - tiskanog, izloženog na internetu ili izgovorenog - u kojem se taj *motto* ne javlja. Redovito je veličan kao nadahnuti destilat političke zbilje iz domaće radionice,² jedinstveni primjer dubrovačke političke mudrosti i njenih republikanskih ideala koji i danas

² Ne bih duljila o tome da je u pitanju idealizirana samoslika dubrovačkih vlastodržaca a ne stvarnost. Niz konkretnih primjera zanemarivanja općih interesa a skrbi za osobne ne bi bio kratak; za 15. stoljeće v. Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 28-29, 163-176; o borbi za vlast i političku premoć u 17.-18. stoljeću v. Stjepan Čosić i Nenad Vekarić, »Raskol dubrovačkog patricijata.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 307-377. Ruđer Bošković je u obrani hidrotehničkog plana za rijeku Arno citirao naš natpis, dodavši i ovo: "...e la gente dice, che spesso si fa tutto il rovescio, come se vi si dicesse *Obliti publicorum privata curate*." (Ivica Martinović, »Sloboda u promišljanjima Ruđera Boškovića«, u: *Synthesis theologica: Zbornik u čast p. Rudolfa Brajičića SJ u povodu 75. obljetnice života*, ur. Marijan Steiner. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1994: 490, bilj. 25; Ivica Martinović, kolegi i prijatelju, zahvaljujem što me upozorio na Boškovićev citat). Može se domisliti da je maksima još u vrijeme Republike u pučkim ustima pakosno prerađena u: "Obliti privarom puhajte kurvići" (Lujo Vojnović, *Zapisci plemenitog gospara Marina Marojice Kaboga 1706-1707*. Dubrovnik 1900: V, bilj. 1).

može inspirirati svakoga tko razmišlja o društvu u kojem živi. Međutim, koliko je natpis time proslavljen, toliko je i zlostavljen: ugaran je u slavni ali skućeni prostor “dubrovačkog povijesnog čuda”.

Tragom nekih tuđih i vlastitih, ciljanih i slučajnih otkrića, htjela bih ovim radom pokazati da je tradicija iz koje je taj natpis poniknuo daleko starija, trajnija i šira od lokalne baštine.

1. *Status quaestionis*

Izreka *Obliti privatorum...* s dubrovačkog nadvratnika citira se i ponavlja u najrazličitijim zgodama, no sve do najnovijeg vremena nije bilo pokušaja da se nešto kaže o njezinim vrelima i uzorima.

Pitajući se o izvorima dviju glasovitih dubrovačkih maksima uklesanih u kamen, klasični filolog Neven Jovanović širu je javnost upoznao s time da je natpis iz Dvora nastao preradbom Ciceronovih riječi iz znamenita djela *O dužnostima (De officiis)*.³ Ciceron se tu državicima obratio pozivajući se na Platona i njegov naputak: *Omnino qui rei publicae praefuturi sunt, duo Platonis praecepta teneant, unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecumque agunt, ad eam referant obliti commodorum suorum, alterum, ut totum corpus rei publicae curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio rei publicae ad eorum utilitatem, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est.*⁴

Jovanović je svojim upozorenjem učinio troje. S jedne strane, jedan od važnih kamena “dubrovačkog mita” pokazao je kao spolij i time tu maksimu vratio u primjereni okvir: nije tu riječ o domaćem uratku, nego o izdanku mnogo opsežnijeg i ozbiljnijeg europskog fenomena. Od renesanse do prosvjetiteljstva, “recikliranje” antičkih uzora i referiranje na drevnu tradiciju političke misli trebalo je ne samo pokazati klasičnu učenost nekog autora ili sredine, nego također tom karikom svoje djelo vezati uz lanac promišljanja o društvu i njegovu ustroju, uz lanac čiji je jedan kraj usidren u antici, a drugi se nadostavlja sve do velikih prevrata na izmaku 18. stoljeća. S druge strane, Jovanović je upozorio da je u pitanju filozofski intertekst (Ciceron citira Platona, koji govori kroz Sokratova usta). Naposljetku, istaknuo je da je Platonova misao

³ Neven Jovanović, »Ezop u Dubrovniku.« *Zarez* V/114 (2003): 44.

⁴ *De officiis*, I, 85; sa skraćanjem u: N. Jovanović, *ibidem*.

s sofisticirano parafrazirana u “aforizam-stih”, tako da bude “ureziva” - i u kamenu nadvrtnik, i u pamćenje onih na vlasti kojima se obraća.

Podigavši promptno interpretativnu rukavicu o mogućim predlošcima dubrovačkog epigrafa, povjesničar umjetnosti Joško Belamarić pokazao je da bi u poniranju od dubrovačkog natpisa prema Ciceronu moralo biti još slojeva. Uvodeći u diskurs lik kardinala Bessariona, kome je već posvetio važne i nadahnute retke,⁵ autor je upozorio da postoji “izravniji tekstovni predložak” za dubrovački epigraf u glasovitom pismu kardinala Bessariona mletačkom duždu i Senatu 1468., kojim obrazlaže darivanje svoje knjižnice crkvi sv. Marka, ali tako da ostane cjelovita i pristupačna javnosti.⁶ U njemu Bessarion iskazuje svoju očaranost političkim vrlinama sredine koju obdaruje, premda današnjem uhu barem jednako snažno zvoni motiv zahvalnosti za utočište koje mu je u Veneciji pruženo.⁷

U Bessarionovu pismu - kako je upozorio Belamarić - javlja se gotovo ista sintagma kao u dubrovačkom natpisu: *...privatorum commodorum obliti...*⁸ Promišljajući o toj epistoli kao o mogućem uzoru dubrovačkog natpisa, Belamarić je ponešto preslobodno ustvrdio da je “čuveno Bessarionovo pismo mletačkom duždu tiskano mnogo puta i bilo u širokoj propagandnoj cirkulaciji...”⁹ Ustvari, prvi je put tiskano tek u drugoj polovici 19. stoljeća.¹⁰ Točno je, međutim, da je bilo čitano i prepisivano u humanističkim krugovima, a sačuvano je u barem pet prijepisa u raznim složenim rukopisima.¹¹ U dubrovačku sredinu taj je tekst, na primjer, mogao stići s Jurjem Dragišićem, kojemu je Bessarion - kako sam Dragišić kaže - bio “otac i zaštitnik i glavni poticatelj u spoznanju ljudskih i božanskih stvari”.¹² No, ovu primamljivu konstrukciju

⁵ Joško Belamarić, »Cenni per un profilo della storia e dell'arte medioevale e rinascimentale della città di Traù (Trogir)«, u: *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.* Venezia: Multigraf, 2001: 23.

⁶ Joško Belamarić, »Još o dva slavna dubrovačka zapisa u kamenu.« *Zarez* V/115 (2003): 45.

⁷ Kritičko izdanje: Ludwig Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsman: Funde und Forschungen*, sv. III, *Aus Bessarions Gelehrtenkreis*. Paderborn, 1942; reprint Aalen-Paderborn: Scientia Verlag i Ferdinand Schöningh, 1967: 541-543. Odnosni fragment citira i J. Belamarić, »Cenni per un profilo«: 23.

⁸ J. Belamarić, »Još o dva slavna dubrovačka zapisa u kamenu«: 45; L. Mohler, *Aus Bessarions Gelehrtenkreis*: 542.

⁹ J. Belamarić, *ibidem*.

¹⁰ Tako barem slijedi iz uzornoga Mohlerova aparata uz kritičko izdanje (L. Mohler, *Aus Bessarions Gelehrtenkreis*: 541, u bilješci).

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ivica Martinović, »Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić.« *Dubrovnik* N.S. 6/4 (1995): 214; o Dragišićevu djelovanju u Dubrovniku, *ibidem*: 218-226.

ruši činjenica da dubrovački natpis nije jedinstven (o čemu će još biti riječi): Bessarionove riječi, sve i da su dospjele u različite i udaljene sredine, očito nisu mogle nezavisno biti prerađene na posve isti način.

Međutim, "bessarionska hipoteza" zanimljiva je po tome što dovodi u pitanje čistu ciceronsku tradiciju. Belamarić, naime, pomišlja da Bessarion, koji se Platonom trajno i ozbiljno bavio, ovdje nije varirao Cicerona, nego da je neposredno crpio iz Platonove *Države*. To bi moglo biti, jer je upravo iz grupe učenih emigranata iz Bizanta, kojoj je i Bessarion pripadao, potekao obnovljeni interes za Platona. Platonova djela prevedena su na latinski i time postala iz prve ruke poznata humanističkim krugovima. Među njima našla se i *Politeia*, na koju upućuje Ciceron u navedenom odlomku. Na prvom latinskom prijevodu radili su Manuel Chrysoloras i Uberto Decembrio, a dovršio ga je i redigirao oko 1440. Pier Candido Decembrio.¹³ Drugi prijevod, koji je izradio Marsilio Ficino tek par desetljeća kasnije (prvotisak je iz 1484.), nametnuo se kao standardan: već u 16. stoljeću tiskan je 24 puta i postao je svakako najpopularnijim izvorom iz kojega su čitana Platonova djela.¹⁴ Zahvaljujući prijevodima, osobito potonjem, Platonova *Respublica* probila se iz rezervata neoplatoničara vještih grčkom, te ušla u korpus tekstova čitljivih i pristupačnih široj publici obrazovane Europe.¹⁵ Da se čitala i u Dubrovniku svjedoči spomen tog teksta u oporukama Điva Gozze iz 1502.¹⁶ i Stjepana Gradi iz 1507.¹⁷ Jedna lijepa *cinquecentina* sabranih Platonovih djela u Ficinovu latinskom prijevodu pripadala je biblioteci dubrovačke patricijske obitelji Giorgi-Bona.¹⁸

¹³ Paolo Viti, »Decembrio, Pier Candido.« *Dizionario biografico degli Italiani*, 33. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1987: 495. Prema Eugeniu Garinu, u pitanju su bile zapravo četiri varijante prijevoda, izrađene u luku od nekoliko godina (*Medioevo e Rinascimento: Studi e ricerche*. Bari: Laterza, 1980: 235-236).

¹⁴ James Hankins, »Some Remarks on the History and Character of Ficino's Translation of Plato.«, u: *Marsilio Ficino e il ritorno di Platone: Studi e documenti*, I, ur. Gian Carlo Garfagnini. Firenze: Leo S. Olschki editore, 1986: 287-288.

¹⁵ A. Grafton pokazao je da je Platon u Ficinovu prijevodu bio pravi bestseller (Anthony Grafton, »The Availability of Ancient Works.«, u: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, ur. Charles B. Schmitt i Quentin Skinner. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1988: 786).

¹⁶ Đivo Stijepov Gozze traži da se sinovima pok. Lucijana Bona vrati Platonova *De re publica*, koja je kod njegova strica Marina, mljetskog redovnika (Bariša Krekić, »Miscellanea from the cultural life of Renaissance Dubrovnik.« *Byzantinische Forschungen* 20 (1994): 143).

¹⁷ *Platone de Republica, scripto a penna in carta de papiro* (Constantinus Jireček, »Der raganische Dichter Šiško Menčetić.« *Archiv für slavische Philologie* 18 (1896): 50-51).

¹⁸ *Platonis Opera Omnia, Marsilio Ficino interprete. Lugduni: apud Antonium Vincentium 1548, in foglio, ben conservato e legato* (Slavica Stojan, *U salonu Marije Giorgi Bona*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1996: 134).

Bessarion, dakako, nije ni trebao zavirivati u prijevode, a Ficinov u vrijeme njegovih pisma nije još ni postojao. Ipak, može biti korisno pogledati što točno stoji u Platonu, u stoljećima “standardnom” Ficinovu prijevodu: *ibique patet, re vera, legitimum principem non sui ipsius sed eius qui sub ipso est, commoditatem respicere*.¹⁹ Iz njega se vidi da se “dubrovačka” maksima ne oslanja na onaj dio Ciceronova odlomka koji odista preuzima Platona, nego na Ciceronove riječi koje ga najavljuju. Valjat će se, dakle, vratiti početnom “Ciceronovu tragu”.

2. Obliti privatorum publica curate u kontekstu dubrovačke političke epigrafike

Pokušajmo najprije našem natpisu postaviti neke vremenske koordinate. Tekst se mogao naći na današnjem mjestu tek nakon izgradnje Vijećnice povezane sa zgradom Dvora kroz vrata na katu (1490-1492).²⁰ Cvito Fisković je smatrao da je natpis uklesan tek pri poslijepotresnoj obnovi Dvora.²¹ To bi moglo biti točnim samo ako se umetne riječ “ponovno”. Od Stjepana Gradija, naime, pouzdano saznajemo da je takav natpis stajao na istom mjestu i prije 1667. Gradi u pismu prijatelju Luki Zamagni iz srpnja 1669., u kojem optovano grmi protiv dubrovačke malodušnosti i inertnosti (“vezali su jedra i digli timun pa samo veslaju kao da ne žele stići što brže”), kaže da je, po pričanju očevidaca, u građana vrlo malo privrženosti javnom dobru, a da se to najbolje vidi po tome što je oštećen ili razdrman (*rovinato o concusso*) onaj zid na kojem je bilo napisano *Obliti privatorum publica curate*.²² Prema tome, ako stariji nadvrtnik nije odolio potresu, već je možda zamijenjen novim,²³ tekst je ondje sigurno stajao odranije.

¹⁹ Plato, Politeia I, 347D. *De republica vel de iusto*, u: *Omnia divini Platonis opera translatione Marsilii Ficini...* Basileae: In officina Frobeniana 1532: 540.

²⁰ Sažeto o gradnji Vijećnice v. Cvito Fisković, »Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima.« *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 52 (1949): 199-200. O dugotrajnoj obnovi Kneževa dvora nakon eksplozije i požara iz 1463. vidi Bariša Krekić, »Dubrovnik's Struggle Against Fires.«, u: isti, *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*: VI, 22-23.

²¹ Cvito Fisković, »Pozornice Držićevih igara.«, u: isti, *Baština starih hrvatskih pisaca*, I. Split: Matica hrvatska Split, 1971: 313.

²² Rkp. 327, f. 42v (Knjižnica Samostana Male braće); taj dio u gotovo doslovnom prijevodu donosi Stjepan Krasić, *Stjepan Gradić (1613-1683) život i djelo*. Zagreb: JAZU, 1987: 146.

²³ O izradi portala na katu atrija v. Katarina Horvat-Levaj i Relja Seferović, »Barokna obnova Kneževa dvora u Dubrovniku.« *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003): 169-171. Kao pikanteriju spominjem okolnost da se vidi da je klesar prvo krivo uklesao: *OLBITI*, pa se to popravljalo.

Nije nam (još) poznato tko je izabrao i pripremio predložak za ovaj i neke druge dubrovačke političke epigrafe (s Lovrijenca, iz Divone i drugih javnih prostora). Za dva javna natpisa iz 15. stoljeća pod trijemom Dvora i na Onofrijevoj fontani znamo da ih je za boravka u Dubrovniku sročio Ciriaco Pizziccoli iz Ancone, humanist i ljubitelj starina.²⁴ No, to je bila sasvim izuzetna prilika koju su dubrovačke vlasti dobro iskoristile. Bit će da se inače zadaća izbora i pripreme primjerenog teksta povjeravala prvenstveno nekome iz kruga dubrovačkih učitelja i kancelara,²⁵ kruga koji se u razdoblju od 14. do početka 17. stoljeća popunjavao školovanim strancima. Uostalom, znamo da je kancelar Niccolò de la Ciria sugerirao ikonografski prikaz Eskulapova kapitela i sastavio natpis koji ga pod trijemom Dvora komentira.²⁶ Također, učitelj Lorenzo Guidetti, osim nekoliko prigodnih epigrafa namijenjenih školskoj zgradi, sastavio je i jedan koji se nalazio pod kipom sv. Vlaha u nekoj od dubrovačkih službenih prostorija, vjerojatno sudnici Kaznenog suda (oko 1469.).²⁷

²⁴ Stanko Kokole, »Cyriacus of Ancona and the Revival of Two Forgotten Ancient Personifications in the Rector's Palace of Dubrovnik.« *Renaissance Quarterly* 49 (1996): 237-243; Antun Šoljić pokazao je da je u službenom primjerku Dubrovačkog statuta iz 15. stoljeća Cyriacus vlastitom rukom unio predloške za te natpise (Antun Šoljić, »O ranoj renesansi u Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 40 (2002): 138-142). F. Saxl nije odolio Ciriacovoj karakterizaciji dodati dvije sočne i, vjerojatno, dobro pogođene uloge: avanturist i uhoda (Fritz Saxl, »The Classical Inscription in Renaissance Art and Politics.« *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 4 (1941): 30).

²⁵ Tako se običavalo i u drugim sredinama. Primjerice, ikonografski program s odgovarajućim natpisima u predvorju kapele u *Palazzo pubblico* u Sieni početkom 15. stoljeća odredili su kancelar Cristoforo di Andrea i messer Pietro de' Pecci, pravnik i učitelj (Nicolai Rubinstein, »Political Ideas in Siene Art: The Frescoes by Ambrogio Lorenzetti and Taddeo di Bartolo in the Palazzo Pubblico.« *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 21 (1958): 190).

²⁶ Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prir. Zdenka Janeković Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 149; A. Šoljić, »O ranoj renesansi u Dubrovniku«: 134. O njegovoj službi vidi Constantinus Jireček, »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner.« *Archiv für slavische Philologie* 26 (1905): 194; pohvalnicu Diversiju objavio je Vitaliano Brunelli, »Philippi de Diversis... Situs aedificiorum...« *Programma dell'I.R. Ginnasio Superiore in Zara* 23 (1879-1880): 8.

²⁷ Francesco Caglioti, »Un giovane retore fiorentino a Ragusa e i suoi 'tituli' per immagini: Lorenzo Guidetti.«, u: *Quattrocento Adriatico. Fifteenth-Century Art of The Adriatic Rim*. Bologna: Nuova Alfa Editoriale, 1996: 217-218. Caglioti smatra da se oznaka *in Auditorio et Curia Publica Racuseorum* odnosi na vijećnicu, no prije će biti da se misli na prostoriju Kaznenog suda: autor je u kodeksu u kojem je epigraf zapisao prvo zabilježio *et Foro caesarum civilium*, pa onda to popravio *et Curia Publica Racuseorum*, što sugerira da je bio u nedoumici koji je sud u pitanju. Uostalom, Kazneni sud utemeljen je 1459. (Nella Lonza, *Pod plaštem pravde: Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997: 39), pa se vjerojatno upravo šezdesetih gradila njegova sudnica. Tekst epigrafa sačuvan je u autografu u jednom Guidettijevom kodeksu (Biblioteca Corsiniana, fond Niccolò Rossi, n. 230); objavljen je u citiranom Cagliotijevom radu.

Treba istaknuti da je, osim *Obliti privatorum*, u Kneževu dvoru uklesana još jedna sigurna posuđenica iz djela rimskog govornika. U prizemlju, gotovo u okomici ispod dovratnika, u niši iznad prolaza kojim je nekoć Dvor bio srašten sa zgradom Vijećnice (sve dok ova nije u 19. stoljeću izgorjela), postavljen je kameni kip koji je isklesao meštar Petar Martinov iz Milana sredinom 15. stoljeća.²⁸ Anđeoski lik, i danas na svom mjestu, stoji na polukapitelu na kojem je uklesano *IEPA BOYAH* i drži u rukama svitak s podugim latinskim natpisom u kojem se zazivaju vrline patricijata i u koji je ubačeno par Ciceronovih sintagmi iz *O zakonima (De legibus)*.²⁹ Otkuda taj tekst, uvjerljivo je odgonetnuo Stanko Kokole: sastavio ga je 40-ih godina 15. stoljeća već spominjani humanist Ciriaco Pizzicolti (Cyriacus Anconitanus).³⁰ Natpis s anđelovog svitka i onaj s nadvratnika vijećnice jesu par, ne samo po citiranju Cicerona, nego i po tome što se obraćaju istima: Senat iz Ciriacova teksta zapravo je dubrovačko Veliko vijeće.³¹ Dubrovačke je patricije Ciceron, dakle, u Dvoru dočekivao dvaput.

No, to nisu bili jedini "citati" iz antičkih vrela u prostorima dubrovačkih državnih zgrada (Dvora i Vijećnice).³² Prema jednom zapisu humanističkim pismom u službenom rukopisu Dubrovačkog statuta iz 15. stoljeća, u dvornici Malog vijeća bile su istaknute izreke pripisane Solonu i Likurgu: *Quod tacitum velis nemini dixeris. Si enim tibi silentium non imperasti, quomodo ab aliis speras. Solon. Ad libertatem, et decus nati sumus, qua aut retinenda sunt, aut cum illis simul moriendum. Licurgus*.³³ Mitski zakonodavci Atene i Sparte,

²⁸ Cvito Fisković, »Petar Martinov iz Milana i pojava renesanse u Dubrovniku.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 27 (1988): 137-138; isti, »Pojava renesanse u Dubrovniku u djelu Petra Martinova iz Milana.«, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeće*, ur. Igor Fisković. Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991: 99-104; Igor Fisković, »Skulptura u urbanističkom usavršavanju renesansnog Dubrovnika.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 26 (1988): 61-62; S. Kokole, »Cyriacus of Ancona«: 234-237.

²⁹ *PIO, IVSTO, PROVIDOQ(ue) RAG(useorum) SENATVI SACRA MENS:/ IVST(itiam), PIETATEM(ue) CIVNTO, VICIO [sic] VACANTO, CAETERIS SPECIMEN (sunto)* (S. Kokole, »Cyriacus of Ancona«: 234).

³⁰ S. Kokole, »Cyriacus of Ancona«: 225-269. Grčki natpis na podnožju Cyriacus je prenio s kipa koji je vidio na Thasosu.

³¹ Humanisti će, naime, dubrovačko Veliko vijeće rado nazivati Senatom. Primjerice, Diversi ga zove "Senatus generalis" (*Opis slavnoga grada Dubrovnika*: 150), no po opisu nadležnosti vidi se da govori o Velikom vijeću (pogrešno S. Kokole, »Cyriacus of Ancona«: 234).

³² Ostaje još nejasno na koji se to natpis (iz trijema Dvora?) na ilirskom/hrvatskom u jednom pismu okomio Ilija Cerva. V. Stanislaus Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus poeta Ragusinus (saec. XV)*. Roma: Edizioni Francescane, 1971: 189-191.

³³ *Manuali pratici del Cancelliere: Leggi e Istruzioni*, ser. 21.1, sv. 9a, f. 1v (Državni arhiv u Dubrovniku).

međutim, s tim maksimama nisu imali ništa. “Solonova” izreka, koja upozorava na dužnost čuvanja tajne, ustvari potječe iz teksta koji se pripisivao Seneki Mlađem.³⁴ “Likurgova” maksima o slobodi i časti prepisana je zapravo iz jedne Ciceronove filipike.³⁵ Imena antičkih zakonodavaca na tim su dubrovačkim natpisima stajala kao simboli strogog ali pravednog pravnog ustroja grčkih država, na koji su se htjeli pozvati dubrovački vlastodršci.³⁶ Imena “autora” vezana su tako s izrekama u krivotvorene ali semantički nabijene poruke, jer objedinjuju grčku i rimsku političku baštinu, kako ih vidi humanistički trenutak.

Ovome bi se moglo dodati da je stara dvornica Velikog vijeća svakako već 1345. bila oslikana freskama s političkom porukom (*storie et picture*).³⁷ Možda je na njima bio razvijen kakav ikonografski program Dobre Vlade, kakvi su bili omiljeni u talijanskim komunama.³⁸ Na takvim slikovnim prikazima nisu bile rijetkost različite mudre izreke upućene onima na vlasti na latinskom,³⁹ a u 14. stoljeću često i vulgarnom (“talijanskom”) idiomu.⁴⁰

³⁴ Tekst je potpuno isti, jedino je na dva mjesta drugačiji poredak riječi. Usp. Pseudo-Seneca, *De moribus*, www.thelatinlibrary.com/sen/sen.proverbs.html.

³⁵ *Ad decus et ad libertatem nati sumus; aut haec teneamus aut cum dignitate moriamur.* (M. Tulli Ciceronis in M. Antonium oratio philippica tertia, XIV.36).

³⁶ Solon je prikazan i na jednom od kapitela Duždeve palače u Veneciji, uz natpis *Sollone] uno dei sete savi di Grecia che die legge* (Tiziano Rizzo i Claudio Franzini, *I capitelli del Palazzo Ducale di Venezia*. Venezia: Libreria Filippi editrice, 1995: 110).

³⁷ Oslikavanje dvornice naručeno je od slikara Bernarda; očito je narudžbu izvršio jer mu je isplaćena čitava svota. Da su zidne slikarije imale političko značenje - izričito ili prikrivenije - svjedoči okolnost da je Malo vijeće s knezom imalo odrediti ikonografski program (*Libri reformationum*, I, izd. I.Kr. Tkalčić. [Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 10]. Zagreb: JAZU, 1879: 171-172).

³⁸ Najčuvaniji su primjeri freske Simone Martinija i Ambrogia Lorenzettija u *Palazzo Pubblico* u Sieni i (preslikane) Giottove freske u *Palazzo della Ragione* u Padovi. Bibliografija o ikonografiji fresaka u državnim palačama u Italiji vrlo je bogata. Popis najvažnije literature za jedanaest sačuvanih ciklusa iz srednjeg vijeka i renesanse može se naći u: Randolph Starn i Loren Partridge. *Arts of Power: Three Halls of State in Italy, 1300-1600*. Berkeley etc.: University of California Press, 1992: 310-311.

³⁹ Na pr. ciklus natpisa iz *Palazzo della Ragione* iz Padove s početka 14. stoljeća (zapisan u 15. stoljeću), Eva Frojmovič, »Giotto's Allegories of Justice and the Commune in the Palazzo della Ragione in Padua: a Reconstruction.« *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 59 (1996): 24-47.

⁴⁰ O potonjem v. Maria Monica Donato, »Immagini e iscrizioni nell'arte 'politica' fra Tre e Quattrocento.«, u: *'Visibile parlare': Le scritture esposte nei volgari italiani dal Medioevo al Rinascimento*, ur. Claudio Ciociola. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1997: 341-396.

O političkom ikonografskom programu na kapitelima i reljefima Dvora i Vijećnice - koji su s našim epigrafom materijalno i značenjski povezani - nije potrebno duljiti, jer se o tome već podosta pisalo, i analitički i sintetički.⁴¹ Radi teme o kojoj pišem, nije naodmet podcrtati da su mnogi od korištenih ikonografskih elemenata pravi *loci communes*: Salomonov sud, na primjer, naći ćemo na dubrovačkom kapitelu, ali i na kapitelu Duždeve palače u Veneciji⁴² te Giottovim freskama u *Palazzo della Ragione* u Padovi (početak 14. stoljeća).⁴³

Vidjeli smo, dakle, da je natpis *Obliti privatorum publica curate* bio tek jedan od niza prigodnih maksima istaknutih u "prostorima vlasti" Dvora i Vijećnice. U pregradnjama i popravcima nestali su svi natpisi u unutarnjim prostorijama, a sačuvala su se - uz ovaj s nadvratnika - samo dva dulja epigrafa pod vanjskim trijemom Kneževa dvora i nekoliko kraćih izreka na skulpturalnim prikazima. Nisam mogla utvrditi kada je točno postavljen naš natpis, no sklona sam pretpostaviti da je bio uklesan iznad vrata Velikog vijeća već pri izgradnji Vijećnice potkraj 15. stoljeća ili nedugo nakon toga: to je bilo razdoblje kada je definiran i zaokružen ikonografski program vladinih zgrada u koji se nakon toga više diralo.

No, vratimo se pitanju podrijetla našeg teksta.

3. Uzori i tradicija: od Platona i Aristotela do Montesquieua

Ciceronovu (odnosno Platonovu) misao o prednosti javnog (zajedničkog) pred osobnim, izrečenu gotovo istim riječima kao na dubrovačkom natpisu, naći ćemo i kod nekih srednjovjekovnih autora, pa preko humanističkih pisaca pratiti sve do kasnih razmatranja političke filozofije 18. stoljeća.

Topos koji nas zanima javlja se u političkoj filozofiji prvo u sklopu ideje da je najbolje jamstvo dobre države vrlina onih na vlasti. Gradeći na antičkoj

⁴¹ Sažeto vidi Igor Fisković, »O značenju i porijeklu renesansnih reljefa na portalu Kneževa dvora u Dubrovniku.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26 (1987): 195-228; isti, »Skulptura u urbanističkom usavršavanju renesansnog Dubrovnika«: 43-61; isti, »Povijesni biljezi dubrovačkog identiteta.« *Dubrovnik N.S.* 4/4 (1993): 92-98; Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 383-387 i ondje cit. literaturu.

⁴² T. Rizzo i C. Franzini, *I capitelli del Palazzo Ducale di Venezia*: 112.

⁴³ E. Frojmovič, »Giotto's Allegories of Justice and the Commune«: 30-31.

podlozi (Platon, Ciceron, Seneka), srednjovjekovni autori formuliraju “katalog” političkih vrлина, opisuju njihova svojstva i uzajamne odnose, kako bi oni koji obnašaju javne funkcije (kao i oni koji im vlast povjeravaju) znali čemu trebaju težiti.⁴⁴ U tim raspravama naš se citat (pripisan Platonu ili Ciceronu) obično javlja u odlomcima o Snazi (*Fortitudo*), odnosno Uzvišenosti (*Magnificentia*) kao njezinoj sastavnici, dvjema osobinama koje su u političkoj sferi povezane stremljenjem prema višim, općim ciljevima. Već Guillaume de Conches, u djelu koje je najpoznatije pod naslovom *Moralium dogma philosophorum* (prva polovica 12. stoljeća), doslovno citira Ciceronove riječi: ... *duo precepta Platonis tenenda sunt prelati: unum ut utilitatem civium sic tueantur, ut quecumque agunt ad eam referant, obliti commodorum suorum; alterum ut totum corpus civitatis curent, ne dum partem aliquam tueantur, reliquas deserant.*⁴⁵ Gotovo od riječi do riječi isto ponavlja Guillaume Pérault (Guillelmus Paraldus) u raspravi *Summa virtutum* (sredina 13. stoljeća):⁴⁶ ... *Primum est ut sic utilitatem circum [recte: civium] tueantur ut quecumque agunt ad eam [sc. magnificentiam] referant comodorum suorum obliti... Hec duo documenta Platonis recitat Tullius in libro De officiis.* Isto preuzima Danteov učitelj Brunetto Latini u svojoj popularnoj i mnogo prevedenoj “enciklopediji” *Li livre dou tresor* (šezdesete godine 13. stoljeća).⁴⁷

Ideja da treba bdjeti nad zajedničkim dobrom a potiskivati osobne probitke napajala se gorkim iskustvima unutarnjih političkih sukoba u talijanskim komunama, a s otkrićem i prijevodima Aristotelovih djela dobila je snagu iz novog izvora.⁴⁸ Naime, Aristotel je, raspravljajući o različitim vrstama ustavnog poretka, države razlučivao i ocjenjivao prema kriteriju teže li prema općoj

⁴⁴ Za sintetički pregled v. Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, I. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1978: 44-48. Općenito o žanru rasprava o vrlinama i manama v. Richard Newhauser, *The treatise on Vices and Virtues in Latin and the Vernacular*. [Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 68]. Turnhout: Brepols, 1993.

⁴⁵ *Das Moraliū dogma philosophorum des Guillaume de Conches*, izd. John Holmberg. Uppsala, 1929: 36; o autoru i djelu v. ibidem: 5-9.

⁴⁶ Guillelmus Paraldus, *Summa aurea de virtutibus et viciis*. Brixiae: Angelus et Iacobus de Britannicis de Pallazolo fratres, 1494: fol. non num. (I, 7 De fortitudine, Decima pars de fiducia et magnificentia).

⁴⁷ ... *Li uns est k'il gardent le proufit as citeins, k'il reportent a çou quanqu'il font, et n'entendent pas a lor propre preu...* (*Li Livres dou Tresor de Brunetto Latini*, izd. Francis J. Carmody. Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1948: 267).

⁴⁸ Za okvir v. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, I: 49-60.

koristi ili privatnom interesu vladara;⁴⁹ u prvom latinskom prijevodu *Politike* (oko 1250.), taj je antitetički par izražen pojmovima *communiter conferens* (= *politia recta*) i *conferens principum solum* (= *politia vitata, despotica*).⁵⁰ Skolastički su pisci *topos* o prednosti zajedničkog dobra pred osobnim unije- li u razmatranja ustavnog ustroja i oblika vladavine.⁵¹ Nit koju pratimo može se nastaviti varijacijom Tome Akvinskog (prije 1274.) na temu iz Aristotela: *bonum commune... est melius et divinius quam bonum unius*.⁵² Mogle bi se dometnuti i riječi firentinskog propovjednika i političkog pisca, Remigia de' Girolami, iz rasprave *De bono comuni* (oko 1302.): *Bonum comune indubitanter preferendum est bono particulari*,⁵³ pa nastaviti s kroničarom i povjesničarem Giovannijem da Cermenate (oko 1315.): *...ubi sic vivitur, quod vitio civium commune bonum propriae utilitati postponitur, potentiores... tyrannicum imperium in urbe provocent*.⁵⁴ Od srednjovjekovnih pravnika koji su dodirnuli ovaj motiv valja spomenuti barem znamenitog Bartola da Sassoferrato, koji u svome *Tractatus de regimine civitatis* (oko 1355/7.) piše da je ispravno nagnuće vladara *quando considerat bonum publicum magis quam proprium*.⁵⁵ Dok su strančarenja i nesloge potresali talijanske gradove, na rožnici je titrala slika "zlatnog doba" kada se opće dobro stavljalo iznad privatne koristi, pa se taj motiv javlja i u političkim govorima.⁵⁶ U razdoblju renesanse, našoj temi ostali su privrženi pisci koji su razmatrali odlike republičkog oblika vladavine, osobito oni iz firentinske i mletačke sredine.⁵⁷ *Topos* o prednosti

⁴⁹ *Politika*, 1279a.

⁵⁰ *Aristotelis Politicorum libri octo cum vetusta translatione Guilelmi de Moerbeka*, izd. Franciscus Susemihl. Leipzig: B.G. Teubner, 1872: 177.

⁵¹ Usp. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, I: 60.

⁵² Cit. prema N. Rubinstein, »Political Ideas in Sieneese Art«: 184.

⁵³ *La 'teologia politica comunale' di Remigio de' Girolami*, izd. M. C. de Matteis. Bologna 1977: 3; cit. prema E. Frojmovič, "Giotto's Allegories": 40, bilj. 65.

⁵⁴ Cit prema: Nicolai Rubinstein, »Marsilius of Padua and Italian Political Thought of His Time.«, u: *Europe in the Late Middle Ages*, ur. J. R. Hale, J. R. L. Highfield i B. Smalley. London: Faber and Faber, 1965: 61.

⁵⁵ Bartholus de Saxoferrato, *Tractatus de regimine civitatis*, u: idem, *Commentaria*, IX. Roma: Il Cigno Galileo Galilei - Istituto giuridico Bartolo da Sassoferrato, 1996 [reprint izd. Venezia 1529]: 151.

⁵⁶ Na pr. u jednom političkom govoru iz 1466. V. G. Pampaloni, »Nuovi tentativi di riforme alla Costituzione Fiorentina visti attraverso le consulte.« *Archivio storico italiano* 120/4 (1962): 523-526.

⁵⁷ V. Quentin Skinner, »Political Philosophy.«, u: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, ur. Charles B. Schmitt. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1988: 416-423.

zajedničkog dobra nad pojedinačnim varira na pr. Girolamo Savonarola u svome *Trattato circa il reggimento e governo della città di Firenze* (1497).⁵⁸ i tek nešto kasnije Francesco Guiccardini u svom *Dialogo del reggimento di Firenze* (1521/4).⁵⁹ Taj se tematski lanac neprestano nastavljao novim karikama. Dvjesto godina kasnije, u njega su, primjerice, uglavljene Montesquieove riječi iz rasprave *O duhu zakona* (*De l'Esprit des Lois*), objavljene 1748.: *On peut définir cette vertu [politique], l'amour des lois et de la patrie. Cet amour, demandant une préférence continuelle de l'intérêt public au sien propre, donne toutes les vertus particulières; elles ne sont que cette préférence.*⁶⁰

Usporedo s onima koji su temu općih i pojedinačnih interesa tretirali na širi, "aristotelovski" način, ne manjkaju autori koji su se tijesno držali Ciceronove sintagme, doslovno je citirajući ili neznatno varirajući. Quentin Skinner je, uostalom, dokazao da su renesansni politički pisci svoje teorije o građanskim vrlinama mnogo manje gradili na aristotelizmu nego što se to obično misli, a daleko više crpili iz tradicije koja teče od Cicerona i Seneke, preko srednjovjekovnih filozofskih pisaca (G. de Conches, G. Péroul i dr.) i tzv. predhumanista (retoričara) iz 13. stoljeća.⁶¹ Zato neće začuditi da humanistički pisci nastavljaju doslovno citirati i parafrazirati ciceronovsku opomenu. Može se tako spomenuti Mattea Palmieria i njegovo djelo *Vita civile* (prva polovica 15. stoljeća): *Stando in così fatto proposito, fermi [ogni buono cittadino che posto in magistrato] nell'animo suo dua singulari amaestramenti di Platone, sommo di tutti i philosophi (!), i quali sono riferiti da Marco Tullio Cicerone in questo modo dicendo: 'Coloro che disiderano fare pro alla republica, sopra ogni altra cosa ritenghino dua singulari precepti di Platone, l'uno che l'utilità de' cittadini in tale modo difendano che ciò che fanno si riferisca a quella, dimenticando ogni proprio commodo...'*⁶² Njemu se, pola stoljeća kasnije,

⁵⁸ ...*Quel governo buono, il quale con ogni diligenza cerca di mantenere ed accrescere il bene comune... e quel governo cattivo, che lascia il bene comune, ed attende al suo bene particolare...; ... bisogneria che [li cittadini] amassino il ben comune della città, e che quando sono nelli magistrati, ed altre dignità, lasciassino da canto ogni loro proprietà e le specialità delli parenti ed amici, ed avessino solamente l'occhio al bene comune...* (Girolamo Savonarola, *Trattato circa il reggimento e governo della città di Firenze*. Torino: Bottega d'Erasmus, 1963: 8, 44).

⁵⁹ Guiccardini, *Dialogue on the Government of Florence*, izd. Alison Brown. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1994: 48.

⁶⁰ Montesquieu, *De l'Esprit des Lois*. Paris: Gallimard, 1970: 80 (Livre IV, chapitre 5, *De l'éducation dans le gouvernement républicain*).

⁶¹ Quentin Skinner, »Ambrogio Lorenzetti: The Artist as Political Philosopher.«, u: *Malerei und Stadtkultur in der Dantezeit: Die Argumentation der Bilder*, ur. Hans Belting i Dieter Blume. München: Hirmer Verlag, 1989: 85-86, 98-99.

priključio mletački humanist Dominico Morosini upozorenjem onima koji obnašaju funkcije vlasti: *Cura publicas res ad publicam omnium utilitatem non ad privatam tuam...*⁶³

U misaonom luku koji se protezao od srednjeg vijeka do prosvjetiteljstva, Ciceronove su riječi odzvanjale jekom u mnogim djelima u kojima su se razmatrali oblici vladavine, političke vrijednosti i građanske vrline. Niz tekstova u kojima se varira isti ili srodan motiv mogao bi se i dalje popunjavati. Važnije od toga jest uvidjeti da je tradicija u kojoj se manje ili više doslovno ponavljaju iste ideje i riječi gusta i neprekinuta (barem) od 12. do 17. stoljeća. Motiv o prednosti općeg interesa nad osobnime javlja se u djelima različitog žanra: od velikih filozofskih rasprava o politici do knjižica o vrlinama, od djela koja podučavaju upravljače i vladare do političkih govora i - dometnut ćemo - do epigrafa. Ponavljaju ga i variraju velika filozofska imena kao i njihovi sitni epigoni. Tom *corpusu* svakako pripada i dubrovački natpis u kamenu.

Dioništvo Dubrovnika u toj tradiciji može se oslikati iz dva kuta. S jedne strane, barem neki od tekstova o kojima je bilo riječi bili su zastupljeni i čitani u dubrovačkoj sredini. Na primjer, da je u renesansnom Dubrovniku, kao i drugdje, bio popularan Ciceronov *De officiis*, dokazuje narudžba dubrovačkog knjižara Antoniusa de Odolis iz Brescie, koji 1549. nabavlja šest primjeraka tog djela, očito procjenjujući da će ih lako prodati.⁶⁴ Osim što su raspolagali Platonovom *Republikom* - o čemu je već bilo riječi - dubrovački humanistički krugovi poznavali su i Aristotelova djela.⁶⁵ U oporuci iz 1430. Dubrovčanina Dominika, arhidakona i kanonika splitske crkve, čini se da se navodi već spominjano djelo Guillaumea de Conches (*liber de vita et moribus philosophorum*), koji citira Ciceronove riječi iz *De officiis*.⁶⁶ Jedna *Summa de viciis et*

⁶² Matteo Palmieri, *Vita civile*, izd. Gino Belloni. Firenze: Sansoni Editore, 1982: 149-150.

⁶³ Domenico Morosini, *De bene instituta re publica* (kraj 15.-početak 16. stoljeća), cit. prema Margaret L. King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*. Princeton: Princeton University Press, 1986: 144, bilj. 160.

⁶⁴ Constantin Jireček, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte.« *Archiv für slavische Philologie* 21/3-4 (1899): 513-514.

⁶⁵ U oporuci Điva Gozze iz 1502. spominje se *Ethica de Aristotele* koju treba vratiti vlasniku (Bariša Krekić, »On the Latino-Slavic Cultural Symbiosis in Late Medieval and Renaissance Dalmatia and Dubrovnik.« *Viator* 26 (1995): 330); već je Petar de Camurata iz Padove, liječnik u dubrovačkoj službi, 1418. u svojoj bogatoj knjižnici imao Aristotelove *Etiku* i *Politiku* (Dušanka Dinić-Knežević, »Biblioteka Petra, dubrovačkog lekara s početka XV veka.« *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 17 (1974): 45-46).

⁶⁶ D. Dinić-Knežević, »Biblioteka Petra«: 41-42.

virtutibus, djelo iz žanra u kojem se često varira tema o prednosti općeg dobra nad pojedinačnim, poslana je 1376. iz Dubrovnika u Veneciju,⁶⁷ a stoljeće kasnije nekoliko rukopisa o istoj temi Nikola Gondola ostavio je lokrumskom samostanu.⁶⁸ Inkunabula s već spominjanom Péraultovom raspravom *Summa aurea de virtutibus et viciis*, u kojoj su Ciceronove riječi doslovno prenesene, čuva se i danas u gradskoj Znanstvenoj knjižnici.⁶⁹ Napokon, Montesquieovo djelo *O duhu zakona*, koje stoji pri kraju spomenutog lanca, čitalo se u Dubrovniku u suton Republike.⁷⁰

Međutim, nije sve ostalo na recepciji. Taj se motiv nije u Dubrovniku samo pasivno primao, nego i citirao, umetao i prerađivao. *Topos* o tome da javni interesi trebaju stajati iznad osobnih donio je tako i domaće plodove, ukorijenio se u dubrovačkom političkom diskurzu i višekrat je variran u tekstovima, govorima, propovijedima i pismima. U svojoj raspravi o republikama Nikola Gozze, iznoseći da na javnu funkciju treba izabrati podobnu osobu bez obzira želi li ona to ili ne, citira Aristotelovu misao da zajednički interes ima prednost pred osobnom voljom.⁷¹ U prvom pismu u domovinu nakon potresa, Stjepan Gradi izražava ufanje da će se iz tog stradanja izroditi nešto dobro, a to je briga za opću korist (*ben comune*), jer je osobni interes pojedinca tijesno s njome vezan.⁷² U svom planu o sveukupnoj obnovi Dubrovnika, Gradi će biti još izričitiji u isticanju “nužnosti... da više mislimo na opće nego na vlastito” (*la necessità, che hora habbiamo di pensare al comone più che al proprio*).⁷³ Na kamenu natpis *Obliti privatorum* pozivat će se u jednoj propovijedi isusovac

⁶⁷ B. Krekić, »On the Latino-Slavic Cultural Symbiosis«: 329.

⁶⁸ ... *liber intitulatus de vitiis, liber intitulatus de virtutibus ... tractatus de speciebus virtutum ... (Diversa notariae, ser. 25, sv. 53, ff. 148v-149r, DAD).*

⁶⁹ Guilielmus Paraldus, *Summa aurea de virtutibus et viciis* (vidi bilj. 46). Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, Ink. 68. Jedini ekslibris upućuje na vlasništvo dubrovačke Rezidencije Družbe Isusove. Inkunabula je u tu knjižnicu prispjela tijekom 17. stoljeća, svakako prije 1684. kad je Rezidencija postala Kolegijem.

⁷⁰ S. Stojan, *U salonu Marije Giorgi Bona*: 144, 146, 151; N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 303.

⁷¹ ...*Nam communis utilitas propriae uoluntati praeferenda est...* (Nicolò Vito di Gozzi, *Dello Stato delle Repubbliche secondo la mente di Aristotele con essempli moderni*. In Venetia: Presso Aldo, 1591: 110).

⁷² *Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina Senatu Republike Dubrovačke*, izd. [B. Bogišić i] Đuro Körbler. [Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 37]. Zagreb: JAZU, 1915: 104.

⁷³ *Dubrovačka akta i povelje*, III.2, izd. Jovan Radonić. [Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III.10]. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1939: 734.

Bernard Zuzzeri (Zuzerić) u prvoj polovici 18. stoljeća,⁷⁴ a citirat će ga i Ruder Bošković 1783. kao “najljepši natpis što se može zamisliti” (*la più bella iscrizione immaginabile*).⁷⁵

Maksima *Obliti privatorum publica curate* poniknula je, dakle, iz vrlo stare i bogate baštine europske političke misli, u Dubrovniku se ukorijenila i bacila nove izdanke. No, ima li njezin plod specifično dubrovački okus? Pripada li Dubrovniku *copyright* za srok tog “sažetog aforizma”?

4. Epigrafski blizanci dubrovačkog natpisa

U traganju za ikonografskim kontekstom elemenata dubrovačkog državnog ceremonijala posve sam slučajno naletjela na reprodukciju blizanačkog para našeg natpisa (v. sliku 3):⁷⁶ iznad Pravde (*Iustitia*) s njenim uobičajenim atributom - mačem, ovješena je ploča na kojoj piše: *O·VOS·REGENTES / OBLITI·PRIVATORVM / PVBLICA·CURATE*.⁷⁷ Prikaz potječe iz Basela i bio je dio većeg ikonografskog ciklusa koji je Hans Holbein ml. 1521/2. oslikao u dvorani Velikog vijeća (*Grossratssaal*) nove vijećnice.⁷⁸ Zbog vlage u zidu, te su freske ubrzo počele propadati, pa je njihov izgled, osim iz par spašenih i restauriranih fragmenata, poznat tek iz nekoliko autorovih originalnih skica i kopija koje su izradili drugi autori.⁷⁹

Program bazelskih zidnih slikarija sastavljen je tako da vijećnicima prikaže ideale dobre vlade, kao što se običavalo u ikonografskim ciklusima zgrada koje su bile sjedište uprave. Uključivao je nekoliko personifikacija političkih vrлина (*Iusticia, Sapientia, Temperantia*), te scene iz Starog Zavjeta i antičke

⁷⁴ *Besjedde duhovne oza Bernarda Zuzzeri Dubrovčanina Drusche Jesussove recene prid Skupscinom Dobre Smaerti u Zaerkvi S. Ignazia u Dubrovniku*. Dubrovnik: Andria Trevisan, 1793: 97. Na Zuzzerija je upozorio J. Belamarić, »Još o dva slavna dubrovačka zapisa u kamenu«: 45.

⁷⁵ I. Martinović, »Sloboda u promišljanjima Rudera Boškovića«: 490 i bilj. 25.

⁷⁶ Otto Rudolf Kissel, *Die Justitia: Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*. München: Verlag C.H.Beck, 1984: 105.

⁷⁷ Iza drugog *E* u riječi *REGENTES* kao da stoji *I* ili okrenuto *E* (*REIGENTES*), možda kao refleks dugog *e* pri metričkom čitanju.

⁷⁸ Rudolf Riggenschach, »Der Grossratssaal und die Wandbilder Hans Holbeins d.J.«, u: *Die Kunstdenkmäler der Schweiz. Die Kunstdenkmäler des Kantons Basel-Stadt*, I, ur. C.H. Baer. Birkhäuser Verlag Basel, 1932 [reprint 1971]: 538; John Rowlands, *Holbein. The Paintings of Hans Holbein the Younger: Complete Edition*. Oxford: Phaidon, 1985: 55.

⁷⁹ J. Rowlands, *Holbein*: 56.

Slika 3. Crtež freske s prikazom Pravde iz bazelske vijećnice u:
 Otto Rudolf Kissel, *Die Justitia: Reflexionen über ein Symbol und seine
 Darstellung in der bildenden Kunst*. München: Verlag C. H. Beck, 1984: 105.

povijesti koje su primjerom trebale opominjati vijećnike da ispravno vladaju i ne polakome se za moći.⁸⁰ Uz mnoge likove (*viri illustres*) zapisano je ime kao ključ za čitanje poruke, a neke scene popraćene su mudrim izrekama o

⁸⁰ R. Riggenbach, »Der Grossratssaal«: 530-540; J. Rowlands, *Holbein*: 55.

vlasti, spretno uklopljenima u likovni prikaz.⁸¹ Pretpostavlja se da je teme i predloške za tekstove na Holbeinovima freskama odabrao i razradio Bilde von Rheinau (Beatus Rhenanus), znamenita figura porajnske renesanse i europskog humanizma.⁸² Većini tih maksima može se naći uzor, na pr. Vulgata, *Etimologije* Izidora Seviljskog, *Ars dictaminis* Thomasa iz Capue (početak 13. stoljeća), Laktancije;⁸³ većinom je tekstualni predložak preuzet bez velikih izmjena. Zato se može pretpostaviti da Beatus Rhenanus (ili drugi priređivač tematskog ciklusa za Holbeinovu fresku) nije sam sročio *Obliti privatorum...* nego da ga je u tom obliku već negdje našao. To nas vraća dubrovačkom dijelu priče. Da je “autor” Beatus Rhenanus, značilo bi da su Dubrovčani “prepisali” bazelsku fresku s originala (koji se nije dugo održao) ili posredno od nekoga za nju čuli. Bit će posrijedi ipak nešto drugo: natpis na Holbeinovoj freski i na dubrovačkom nadvratniku crpljeni su iz istog vrela.

Tome postoji još jedan zabavan a čvrst dokaz. Treći natpis, gotovo posve istovjetan, uklesan je na unutarnjoj gredi kuće u brdskom selu Lùstroli nedaleko od Bologne. Natpis glasi *Obliti privatarum publica curate* i popraćen je godinom 1690.⁸⁴ Kako i zašto se u toj kući našao nije poznato, možda je greda prenesena s neke javne zgrade. Svakako je jasno da nije preuzet ni iz Dubrovnika ni iz Basela.

5. Zaključak

Traži li se zajedničko ishodište maksime koja se javlja u rastegnutom geografskom trokutu Basel-Dubrovnik-Lùstrola i u vremenskim odrednicama: možda kraj 15. stoljeća a svakako prije 1667. (Dubrovnik) - 1521/2. (Basel) -

⁸¹ Baselska freska izborom motiva za ciklus (*virii illustres*) s latinskim titulusima posve se oslanja na tradiciju prikaza i natpisa u “političkoj umjetnosti” talijanskih komuna i republika. Usp. N. Rubinstein, »Political ideas in Siense art«: 194-196; M. M. Donato, »Immagini e iscrizione nell'arte 'politica'«: 341-396, osobito 349 i 379. Vrijedno je uočiti da se Holbeinova Pravda izravno obraća onima na vlasti (*O vos regentes...*) na isti način kao i *Iustitia* na freskama Ambrogia Lorenzettija i Taddea de Bartolo u *Palazzo Pubblico* u Sieni: *...vo' che reggiete...* (Furio Brugnolo, »Voi che guardate...: Divagazioni sulla poesia per pittura del Trecento.«, u: *Visibile parlare*: 320; M. M. Donato, *ibidem*: 369).

⁸² R. Riegenbach, »Der Grossratssaal«: 533. Čvrstog dokaza za to nema. Rhenanus je s Holbeinom surađivao i u pripremi naslovnica za izdanja koja je potonji likovno opremao.

⁸³ Izvore citata pokušala sam utvrditi pomoću internetske tražilice, pa ih treba uzeti s rezervom. Neke izvore, no samo za antičke autore, razriješio je Solomon Vögelin (v. R. Riegenbach, »Der Grossratssaal«: 533, bilj. 1), na citate iz Starog Zavjeta upućuje R. Riegenbach (*ibidem*, 581-582).

⁸⁴ Ovaj natpis našla sam citiran na web-stranici zaljubljenika u lokalnu baštinu (www.lustrola.it).

1690. (Lustrola), jedina logična pretpostavka jest da je taj “aforizam” već bio sročan u nekom djelu koje je bilo poznato diljem Europe, odakle su ga prepisali na sva tri mjesta. Koji je to izvor točno bio, nisam uspjela utvrditi. Sklona sam pretpostaviti da je to bio jedan od *florilegija* koji su bili u širokom optjecaju i u kojima su - obično poredane prema temi - bile skupljene značajne izreke i citati antičkih i modernih autora.

Činjenica da srok aforizma *Obliti privatorum publica curate* ne treba pripisati dubrovačkoj sredini ne ruši njegovu vrijednost niti bi mu smjela oduzeti draž. Stanko Kokole pokazao je da je doslovnih posuđenica bilo i na ikonografskim prikazima na fasadi vijećnice - na pr. reljef Snage (*Fortitudo*; oko 1491.) bio je isklesan prema grafici *Forteza* na kartama koje su se na talijanskom tržištu pojavile oko 1465. (tzv. *Tarocchi del Mantegna*). Taj model je dubrovačkom lokalnom umjetniku morala podastrijeti neka učena osoba koja je te grafike imala uza se i poznavala njihovo simboličko značenje; to je mogao biti neki Dubrovčanin školovan u Italiji, ali prije će to biti neki obrazovani stranac u državnoj službi, kome su vlasti povjerile odabir i pripremu alegorijskog programa za vladinu palaču koja se upravo gradila.⁸⁵ Ista formula “strani predložak-domaća izvedba” može se pretpostaviti i za reljef Venere i Marsa u zagrljaju s portala Kneževa dvora (oko 1464.).⁸⁶ Vjerojatno je sličnim putem na nadvratnik dospio i naš natpis, a predložak je nađen u nekom od popularnih djela u kojem je citirana ova parafraza Cicerona.

Uostalom, dubrovačkim patricijima koji su dali uklesati natpis *Obliti privatorum publica curate* bila bi posve strana ideja da je najvrednije ono iz vlastite glave. Preokupacija pitanjima “autorstva” i “prvenstva” odgovara više našem nego njihovu svjetonazoru. Izborom ove maksime - kao i onih na Lovrijencu i u Divoni - Dubrovčani su posvjedočili *znanje* i *ukus*: svrstali su se među baštinike stare i slavne tradicije te pokazali da znaju prepoznati i odabrati elegantnu maksimu koja odgovara njihovim političkim idealima.

⁸⁵ Stanko Kokole, »A Relief of Fortitude and the ‘Tarocchi of Mantegna’ in Dubrovnik.« *Pri-lozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1992) [= Prijatelj zbornik, II]: 21-30. Reljef se čuva u lapidariju Muzeja Rupe.

⁸⁶ Stanko Kokole, »Venera i Mars na portalu Kneževog dvora: O porijeklu prvog mitološkog prizora ‘all’antica’ u kiparstvu ranorenesansnog Dubrovnika.«, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeće*: 122-123. Zaključak o doslovnom kopiranju motiva s predloška autor temelji na upadljivom raskoraku između vrhunske koncepcije i kompozicije te znatno slabije izvedbe. V. također I. Fisković, »O značenju i porijeklu renesansnih reljefa«: 210-212.

OBLITI PRIVATORUM PUBLICA CURATE:
A RAGUSAN POLITICAL EPIGRAPH AND ITS
HISTORICAL BACKGROUND

NELLA LONZA

Summary

The article focuses on the Latin inscription *Obliti privatorum publica curate* which reminds that common good should be given priority over private matters. It stands in Rector's Palace in Dubrovnik, over the entrance to the hall of the Major Council. Until now, scholars have believed that the epigraph was inscribed there after the Great Earthquake of 1667, but this article shows that the inscription had certainly been there before 1667, possibly carved even at the time of the Palace's construction, at the end of the fifteenth century. The article illuminates inscriptions conveying political meaning as well as the iconographic programme within the same complex of the public buildings of the Rector's Palace and the Council Hall. Special emphasis has been placed on the two inscriptions, unknown until now, which had once stood in the hall of the Minor Council. Their false attribution to the famous Greek legislators Lycurgus and Solon was a sort of political statement, while in fact the quotations are borrowed from one of Cicero's philippics and a text generally attributed to Seneca the Younger.

The inscription 'Obliti privatorum...' was long believed to epitomise Ragusan political ideals, its diction being attributed to the natives. Only recently, philologist Neven Jovanović has indicated that this adage is a variation of an extract of Cicero's *De officiis* in which he paraphrases Plato, whereas Joško Belamarić, an art historian, examined the possible mediators to the Ragusan milieu (Cardinal Bessarion). The author follows on from their discussion and shows that the 'common before private' topic can be traced in

a succession of authors from the Middle Ages to the Enlightenment (Thomas Aquinas, Remigio de' Girolami, Bartolus de Sassoferrato, Girolamo Savonarola, Francesco Guiccardini, Montesquieu); some authors quote Cicero's exact words (Guillaume de Conches, Guillaume Pérault, Brunetto Latini, Matteo Palmieri, Domenico Morosini). The author points to the data which show that Dubrovnik was acquainted with some of their works, too.

Consequently, the author brings to light two epigraphs completely identical with the one in Dubrovnik. One of them was painted in the Basel Town Hall by Hans Holbein the Younger in 1521-1522; the wall painting itself quickly fell into decay, but the copies of the original designs have been preserved. The second inscription has been located in a house in the village of Lustrola near Bologne, dated 1690. Given the inscriptions' dispersion in time and space, the author rejects the possibility of mutual copying, assuming that all three epigraphs were derived from a florilegium widely popular at the time. The exact source has yet to be established, but the assumption of foreign source quotation can be supported by the examples from art history, when parts of iconographic scenes of the same building of the Rector's Palace were carved after foreign pictorial models.